

Aleksandra Faber

PRILOG TOPOGRAFIJI PREHISTORIJSKOG I ANTIČKOG NASELJA NA TLU RISNA

Zaljev Boke Kotorske je opasna zamka u koju tuđinac uplov-
ljava sa nepovjerenjem i tjeskobom. Priroda ovdje nudi u mnogim
varijantama pomorska skloništa i uporišta, osigurana pitkom vodom
te je upravo radi tih odlika ovaj zaljev odnosno splet od nekoliko
zaljeva, kroz sva vremena u povijesti obilježen kao prvorazredno stra-
teško područje.¹

Plovidba na relaciji od otoka Krfa, spram sjevera do Dubro-
vnika, prilično je izložena jakim sjevernim vjetrovima² te je zaljev
Boke Kotorske na tom putu morao biti zapažen i korišten već u
najranijim krstarenjima Jadranom.³ Nije za odbaciti pomisao da se
možda i na tom dijelu obale odvijao dio zamjene dobara u vrijeme
neolitika, ostavljajući tragove zajedničke kulture mediteranskog
kruga u artefaktima, prvenstveno keramici,⁴ otkrivenoj u obližnjim

---

¹ Za razdoblje antike A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, Westminster 1884, 42; M. Garašanin, *Moenia Aeacia*, *Starinar* XVII, Beograd 1967, 28; P. Mijović — M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd 1975, 25, 36; isti: *Podni mozaici u Crnoj Gori*, *Materijali XVIII*, Bitola 1978, 91; D. Rendić-Miočević, *Grci i Iliri na istočnom Jadranu u svijetlu numizmatičkih izvora*, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 185; M. Parović-Pešikan, *Povodom knjige Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori* Pavla Mijovića i Mirka Kovačevića, *Starinar*, knj. XXVIII, Beograd 1979, 277, 277; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976, 13, 35, 114.

² *Peljar I — Jadransko more — Istočna obala*, ed. Hidrografski institut JRM, Split 1973, 300.

³ Č. Marković, *Neolit Crne Gore*, Beograd, 1985, 11; za doba metala; S. Batović *Le relazionali culturali tra le sponde adriatiche*, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1975, 11; A. Faber, *Griechische Seewege und Hafen an der Nordadriatischen Küste*, *Actes du VIIe Congres de la FIEC*, Vol. I, Budapest 1983, 385; Z. Brusić, *Problemi plovidbe Jadranom u prehistoriji i antici*, *Pomorski zbornik* 8, Zadar 1970, 549.

⁴ Š. Batović, *Jadranska zona*, *Praistorija jugoslavenskih zemalja* II, 517, usp. i Č. Marković, o.c. 74.

spiljskim nalazištima, u Spili, Koronini te u nešto udaljenijoj Crvenoj stijeni. Iz najmlađeg sloja u Crvenoj stijeni potječe i nalaz takozvanog »egejskog« bodeža koji je u brončano doba dospio ova-
mo vjerojatno također morskim putem.⁵

Aktivno pomorstvo starijeg željeznog doba obuhvaća već usmena predanja kod antičkih pisaca. Tako, naprimjer, saznajemo preko Strabona, da su Liburni kao vješti pomorci vladali plovnim putevima duž sjeveroistočne Jadranske obale sve do otoka Krfa,⁶ ali su odande potisnuti spretnijim Grcima koji u Dirahiju već u 7. st. pr.n.e.⁷ osnuju svoju koloniju steknuvši time i nadmoć nad pomorskim prometom i trgovinom u južnom dijelu Jadrana. Da li su ova zbivanja mogla teći svojim tokom ne zadirući u toliko značajno područje Kotorskog zaljeva i u kojoj su mjeri ovi unakrsni tokovi utjecali na razvoj autohtonog naselja u Risnu pitanja su koja će se kad tad osvijetliti novijim arheološkim nalazima.

S obzirom na sve bitne uvjete odnosno prednosti priobalnih naselja, koja mogu biti uključena u razgranatu trgovačku mrežu, a podrazumijevajući se uz to i dobri strateški uvjeti, nije teško zaključiti zašto su ilirski vladari sjevernog dijela Iliride birali Risn za svoje sjedište. Kao pomorski grad je mogao biti na dohvat kontakta sa naprednijim zemljama Mediterana, što se odrazilo ne samo u uzajamnoj trgovini, u kovanju vlastitog novca i u izgradnji gradskih bedema po grčkom uzoru, nego je imalo odjeka i u duhovnom životu Ilira. Rendić obilježava ovaj proces kao grčko-ilirsku kulturnu simbiozu⁸ i u takovom svijetlu moramo tražiti viziju predrimskog Rhizona.

⁵ B. Čović, Regionalne grupe ranog brončanog doba, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, 166. Brončanodobna nalazišta slijede u obližnjem Koturu, Budvi, Petrovcu, Cavtatu, usp. Praist. IV 358.

⁶ Strabon, 6, 2, 4, usp. M. Suić, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, Radovi Instituta JAZU u Zadru 16—17, Zadar 1969, 62; isti, Granice Liburnije kroz stoljeće, Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zadar 1955, 273 gdje navodi i izvore što spominju liburnsku talasokraciju; Polyb. II, 4 i V, 109; App. Illyr. 8; R. Katičić, Podunavlje i Jadran u epu Apolinija Rođanina, Godišnjak VII Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1970, 12.

⁷ D. Rendić-Miočević, Grci i Iliri na istočnom Jadranu u svijetlu numizmatičkih izvora, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, 195. Dvojni naziv ove kolonije, Epidamnos u izvorima i Dyrrhachion prema numizmatičkim potvrdama otvara i pitanje autohtonih i grčkih odnosa, usp. o.c. 185, 189, 195.

⁸ D. Rendić-Miočević, o. c. 194; M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 1976, 114, navodi grčke robove kao značajne posrednike kulture kod rimskog stanovništva za vrijeme helenizma. Među robovima se naime našlo i ljudi iz kulturnih krugova Grčke koji su u rimskim (dakako i ilirskim) obiteljima imali snažan utjecaj kao odgajatelji ili su u drugim zaduženjima svojom prisutnošću prenosili kulturne tekovine Grčke.

Prema Polibijevom opisu⁹ povlačenje kraljice Teute iza zidina Risna, nakon sukoba sa Rimljanima, zaključujemo da je taj grad, osim pouzdanih fortifikacija, imao i vrlo smišljeno odabran položaj, podalje od mora na samoj Rizonskoj rijeci. Da li je Rizonskom rijekom ovdje mišljena riječica Spila teško je vjerovati, jer se zapravo radi o ponornici koja pred sam grad izbija na površinu i izliva se nakon stotinjak metara u more. Pojam rijeke se kod grčkih logografa povezuje i sa morskom strujom po kojoj su pomorci plovili za tih dana,¹⁰ a upravo je u Kotorskom zaljevu struja vrlo jaka a još se pojačava za kišnih dana, stvarajući u tjesnacu Verige dojam pravce rijeke. Ovaj vrlo važan ulaz u dublji dio zaljeva bio je pod vizuelnom kontrolom Risna te nijedan brod nije mogao nezapažen proći. Znači da je upravo Risan rješavao problem prevlasti u čitavom zaljevu a sam njegov povučeni položaj potvrđuje pripadnost autohtonom stanovništvu kojemu je pripadao i ostali teritorij u zaleđu.

I uža lokacija prehistorijskog naselja u Risnu podređena je dobro promišljenim uvjetima obrane. Arheološki nalazi nas upućuju na zaključak da se naselje razvilo ponajprije na istaknutom brežuljku Gradina koji se nadovezuje na strme padine brda u zapadnom dijelu Risanskog zaljeva. Tu ga, na temelju Evansovih¹¹ putokaza lociraju Garašanin i Mijović¹² oslanjajući se na topografsku situaciju kao i na ostatke fortifikacija koje bi mogle pripadati vremenu ilirskih dinasta.

Prostor Gradine omeđen je prirodnim preprekama koje ga čine teško pristupačnim a to je korito rijeke Spile na istočnoj strani brežuljka te duboki jarak vododerine Poljički potok, odnosno Sopot koji omeđuje Gradinu sa zapada. Južna je strana gradine pri vrhu vrlo strma, ali se u donjem dijelu blago spušta spram mora s ovom ravnom površinom prudastog nasipa doplavljenog spomenutim potocima u vrijeme velikih kiša. Ovo je priobalno područje, vjerojatno kroz daleku predaju, obilježeno kao Carina. Kako se spome-

⁹ M. Garašanin, *Moenia aeacia*, Starinar XVII, Beograd, 1967, donosi Polibijev opis (*Polyb.* II, 11, 16) u slobodnom prijevodu; Kraljica se Teuta sa malim brojem ljudi sklonila u gradić Risan koji je dobro zaštićen svojim položajem povučenim od mora na samoj »Rizonskoj rijeci«, usp. i G. Zippel, *Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877, 52; Ovaj se sukob odvijao između 229—228. godine pr. n.e. usp. M. Garašanin, o.c. 32.

¹⁰ R. Katičić, *Illyricus fluvius, Adriatica praehistorica et antiqua*. Zagreb 1970, 378 O rijeci Adria (možda i morska struja u Jadranu) usp. literaturu navedenu kod Katičića, o.c.). *Strabon*, 1, 2, 39, 5, 1, 9. Rizonsku rijeku poistovjetuje sa Bokom Kotorskom i Mijović i Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd — Ulcinj 1975, 130, bilj. 167. o Rizonskoj rijeci (Rizoni potamo), usp. *Polibije* II, 16; o Rizonskom zaljevu (Rizonikos kolpos), *Priloge*, *Geographia* I, 16, 3, prema M. Suć Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, Appendix II.

¹¹ A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, Westminster 1884, 42.

¹² M. Garašanin, *Moenia Aeacia*, o. c. 29; P. Mijović — M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd — Ulcinj 1975, 25.

nuti priobalni plato još i u današnje vrijeme proširuje naplavinama, pogotovo u svom zapadnom dijelu, ne možemo sa sigurnošću odrediti konfiguraciju terena, i liniju obale u predrimsko doba. Da li je možda u donjem toku riječice Spile nekada postojao zaljev koji je mogao služiti kao pristanište ili je za sklanjanje brodova korišteno korito rijeke, kao što pretpostavlja Mijović.¹³ U strateškom pogledu Ilirima nije bio potreban neki posebni zaklon za brodove, jer se takvim smatra već čitavi Risanski zaljev. Drugo je pitanje vremenskih uvjeta odnosno sigurnosti sidrenja uz obalu te mogućnost izvlačenja brodova za potrebe opravke, a to se uz obalu Spile moglo i naći, i to s istočne strane, jer zapadna je obala riječice prema svemu sudeći služila već kao međa utvrđenom gradu. Tu se, na nekoliko mjesta javljaju sekundarno upotrebljeni veliki blokovi karakteristične obrade, kakovu nalazimo kod bedema predrimskih i ranorimskih fortifikacija uz našu obalu.¹⁴ Očito je da ovaj teški građevni materijal nije bio dopreman iz nekog udaljenog mjesta, da bi poslužio kao učvršćenje uz korito rijeke. Slučajni jedan nalaz najesen 1982.¹⁵ u koritu Spile pretpostavke Garašanina i Mijovića dopunjuje i potvrđuje. Nakon velikih kiša, odnosno jake bujice, ukazao se naime u dnu korita ugao gardskog bedema, vjerojatno kule, na položaju udaljenom tri do pet metara sjevernije od starog pješačkog mosta koji vodi od nove škole, odnosno Carine, preko Spile spram istoka.

Ovaj detalj bedema bio je vidljiv samo u tlocrtu i to jedva naznačenom linijom vanjskih blokova oplata, ali nakon čišćenja od naplavine moglo se zaključiti da se radi o protohistorijskoj fortifikaciji ušćuваноj in situ, za razliku od potpornog zida uz obalu Spile, koji je većim dijelom građen od blokova srušenog ilirskog bedema. Linija ušćuванog originalnog bedema, odnosno kule, orijentirana je koso, s otklonom od 20 stupnjeva sjeveroistočno od smjera toka rijeke, kojoj je regulacijom donekle promijenjen prvobitni tok. Širinu bedema na tom mjestu nije bilo moguće procijeniti, jer je unutar-nje lice zatrpano nasipom, ali prema situaciji vidljivoj u koritu rijeke debljina bedema iznosi svakako preko dva metra. Vanjski blokovi oplata bedema su vrlo velikih dimenzija, dugački su od 1,20 do 1,40 metra (visina blokova se ne može odrediti). Vezani su u suho, bez maltera, a međusobno su učvršćeni mjestimičnim udubljenim ležajem, koji se dobro uočava na samom uglu građevine. Fuge su popunjene s unutar-nje strane sitnim kamenom i pijeskom, a slična je i ostala ispunja zida. Pretpostavljamo da se ovdje radi o par-

¹³ P. Mijović, o.c. 26, 27.

¹⁴ A. Faber, Prilog kronologiji fortifikacija u primorskom Iliriku, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1975, 227.

¹⁵ Prilikom autorovog boravka u Risnu izvršena je terenska reambulacija lokaliteta na temelju zračnog snimka i detaljnih uputa od strane arheologa dr P. Mijovića, I. Pušića i J. Martinovića, (uz vodiča mještana Miloša Bojanića), te se ovdje izneseni podaci o bedemima smatraju samo dopuna već ranijim otkrićima.

tiji zida sasma blizu temelju, jer bi inače, gornji redovi zidne oplata imali pažljivije izvedene vertikalne fuge između pojedinih blokova, kao što pratimo u većini ušćuvanih detalja u ranoantičkim bedemima duž naše obale.

Ovaj smo zid pratili u duljini od 4,5 metra duž korita rijeke i očito pripada jednoj od isturenih kula ranoantičkog »donjeg grada«.

Drugi položaj na kojem se uočavaju bedemi slične konstrukcije nalazi se na vrhu gradine na zapadnoj strani malog platoa kojim gradina završava. Uz nekoliko suspektnih gromača od urušenog velikog kamenja ističe se jedan potez sa prvobitno ugrađenim blokovima koji očito pripadaju vanjskom plaštu ilirskog bedema.¹⁶ Zid se proteže uz izohipsu zapadne padine sasma pri vrhu gradine i može se pratiti u duljini od oko 7 metara. Na mjestima su ušćuvana do četiri reda blokova vanjske oplata. Visina redova iznosi 35 do 40 centimetara, a blokovi su dugački 0,7 do 1,20 metra. Na licu bloka primjećuje se blago ispupčenje uz jedva primjetnu obradu obrubne linije koja omogućuje idealno izvedene fuge. I tu se prati udubljenje pojedinih ležajeva (utor na koljeno) koje doprinosi čvrstoći zida. Jezgra zida je slagana u suho, ali se u bočnim reškama pojavljuje vapnena žbuka koja je dospjela u zid naknadnim pojačanjima (sasma uz temelj bedema), izvedenima u vapnenoj žbuci. Taj zid je priljubljen uz ranoantički odnosno ilirski bedem, a izveden je poput skošenog potpornog zida kakovi se javljaju kod srednjovjekovnih fortifikacija. Tlocrtnu shemu tih međusobno neovisnih poteza zidova od različite tehnike gradnje, koji se pojavljuju pri vrhu gradine, nismo mogli povezati, mada Mijović i Kovačević naziru ovdje ograđeni pačetrovinašti prostor¹⁷ koji bi mogao pripadati najranijoj fazi gradnje fortifikacija na Gradini. U svakom slučaju je i ovaj jedan potez zida dovoljan za donošenje potvrda o utvrđenoj gradini kakove nalazimo u današnjem albanskom priobalju uz mogućnost komparacije u urbanoj koncepciji naselja,¹⁸ koje se dijeli na donji, nasebinski kompleks te na uzvišeni dio akropole. Ovakova je shema naselja svakako nasatla po uzoru na obližnje gradove u Grčkoj,¹⁹ a tim je uzorima podređena i tehnika gradnje bedema. Većina autora pripisuje izgradnju bedema u Risnu drugoj fazi uspona ilirskih vladara,²⁰ no u svakom su slučaju ti bedemi već postojali u vrijeme Teutinog povlačenja nakon sukoba sa Rimljanima, oko 229. godine.

¹⁶ Uz ilirsko porijeklo stanovništva odnosno i graditelja bedema Garašanin dotiče i pitanje epirskih Eacida, koji su nesumnjivo vezani uz vladare Risna, odnosno Rhisona (*M. Garašanin*, o.c. 33.) O nalazu bedema na Gradini usp. *P. Mijović — M. Kovačević*, o.c. VII i VIII. Tb.

¹⁷ *P. Mijović, M. Kovačević*, o. c., 25.

¹⁸ *M. Garašanin* o.d. 29, 34,

¹⁹ *P. Mijović*, O nekim pitanjima naše paleogeneze i urbanogeneze, Kulture Crne Gore. Titograd, 1987, 47: O razvoju antičkih gradova u našem priobalju usp. *M. Suić*, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, gdje je prikupljena opširna literatura na tu temu.

²⁰ *M. Garašanin*, o.c. 34.

Prema M. Garašaninu, odnosno F. Papazoglu,²¹ od prvih spomena Ilirske države od 423. godine pa do 231. godine centar ove države se nalazio na jugu Albanije da bi se iza tog vremena podigla moć i politički ugled sjevernoilirskih gradova, te je uz Ulcinj, Medun, Lješ i Skadar ušao i Risan u red vodećih centara Ilira. Značenje tadašnjeg Rizona je možda bilo i veće nego što nam dosadašnja, otkrića i povijesni izvori govore. Uz već poznatu kovnicu novca²² je od posebnog značenja sam geografski položaj Risna, koji smo istakli već u uvodu, a nije bez razloga bio smišljen i strateški potez Rima, kada 168. godine pr.n.e uzima Risan, nakon mnogih ranijih neugodnih iskustava, pod svoju zaštitu,²³ i daje mu status slobodnog grada uz povlastice imuniteta. Ove beneficije Rim nije dodijelio Risnu samo kao priznanje u vezi sa sukobom s ilirskim kraljem Gencijem, kada nije dobio podršku od Risna, nego su očito bili po srijedi i drugi razlozi. Kroz savez sa Rimom je naime uklonjena velika opasnost za pomorski promet u tom dijelu priobalja, i sada Risan postaje čuvarom bokeljskog zaljeva u interesu Rima. Kroz ovu ulogu ostaju vjerojatno u funkciji i gradski bedemi, opjevani u poznatom natpisu iz Lambesisa.²⁴ U tim je stihovima zadržana tradicija eačkog porijekla njihovih graditelja, što otvara nova pitanja u povijesti razvoja naših pirobalnih gradova, a upravo je tom momentu Garašaniin posvetio svoju posebnu studiju.

Razmatrajući period helenističkih utjecaja u kulturi priobalnih gradova Crne Gore²⁵ osvrćemo se na jedan slučajni nalaz u Risnu koji bi, nakon arheoloških provjera na terenu, mogao doprinijeti poznavanju veza našeg priobalja s udaljenijim zemljama Mediterana. Prilikom boravka u Risnu autor je upozoren od mještana Miloša Bojanića iz Risna na vrlo interesantan nalaz koji je uočen na njegovoj parceli, oko 70 metara jugoistočno od kompleksa istraženog mozaika. Kod kopanja temelja za crnu jamu uz kuću Bojanića, koja

²¹ F. Papazoglu, *Les origines et la destinée de l'Etat illyrien*, *Illyrii proprie dicti*, Historia XIV, 2, Wiesbaden 1965, 143, 179 (prema M. Garašaninu, o.c. 32, 33; D. Rendić-Miočević, *Grci i Iliri na istočnom Jadranu u svijetlu numizmatičkih izvora*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb, 1976, 185, 191; M. Zaninović, *Dalmatinsko-grčki odnosi na Jadranu*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, 304.

²² D. Rendić-Miočević, o.c. 190.

²³ T. Livije XL, :6; usp. M. Garašaniin, o. c. 28.

²⁴ M. Garašaniin, o.c. 28.

CIL III 258; CIL VIII 2851; M. Garašaniin o.c., 27; P. Mijović — M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd — Ulcinj 1975, 37.

²⁵ P. Mijović — M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Bgd. 1975, 25.

je građena negdje iza rata, uočen je sarkofag od pečene zemlje.²⁶ Prema opisu vlasnika te kuće, koji je iskop vršio lično, možemo zaključiti da se ne radi o zabuni s obzirom na eventualni ukop u amfori ili krovnoj opeci. Sarkofag je navodno bio izrađen po obliku čovjeka, uz naznačeni zaobljeni dio kod glave, te uzdužnom užljebinom (razdjeljkom) kod nogu. Kod položaja prsiju nalazile su se dvije ručke za dizanje poklopca sarkofaga, a taj je dio poklopca bio ukrašen s ukrasom poput utisnutih, zvjezdolikih cvijetia. Poklopac sarkofaga izrađen je s utorom, koji prijanja uz donji dio, poput kalupa za odljeve. U sarkofagu se nalazio kostur ovećeg čovjeka, a unutarnji dio sarkofaga je izgledao kao da je »izlijevan po obliku čovjeka«. Uočivši ljudske kosti, nalaznik je sada već napukli sarkofag prekrpio zemljom i o svemu obavijestio nadležnu vlast u Risnu. Kako nije bilo odaziva na ovu prijavu, vlasnik je na tom mjestu nastavio sa radovima i izbetonirao planiranu jamu.

Ovaj poprilično vjerodostojan opis nalaza dopušta pretpostavku da je otkriven dio, po svoj prilici helenističke nekropole, jer bismo u to vrijeme možda mogli smjestiti netom opisani nalaz groba. Nije možda na odmet i pomisao da se tom periodu može pripisati i grobnica pronađena unutar kompleksa mozaika,²⁷ te da je nekim slučajem bila korištena u sekundarnoj upotrebi kao recipijent za vodu. U dnu te grobnice prati se skošeno povišenje kod pretpostavljenog uzglavlja poput grobnica u Škripu i Cavtatu²⁸ (možda i u Visu) koje pripisujemo ranoantičkom vremenu.

Oppidum civium romanorum Rhisinium²⁹ koji nastavlja životom unutar i uokolo prvobitnih gradskih bedema, obuhvaćajući i širi teritorij plemena Risonita, prostire se prvenstveno na padinama gradine, te na proširenom gradskom platou spram mora, koji je bio omeđen već spomenutim gradskim bedemima vjerojatno već od ranije. Tu je na prostoru između riječice Spile te morske obale otko-

²⁶ Sličnost pješčenjaka sa žučkasto pečenom pjeskvoitom glinom može dovesti do krive interpretacije, te se ograđujemo i u pogledu kvalitete materijala iz kojeg je sarkofag bio izrađen, međutim bi navod za »utisnuti« ukras na poklopcu bio mjerodavan, da se ipak radi o sarkofagu iz pečene zemlje. Podatke o glinenim sarkofazima imamo i sa terena na sjevernom Jadranu i to za »lijesove« od pečene zemlje u Jurjevu, na lokaciji kamenoloma te u Senju, kod kupališta. Ovi posljednji bi sarkofazi imali ravan pokrov i četvrtastog su oblika. Kako ni ovi nalazi nisu mogli biti provjereni, ne isključujemo mogućnost da se ovdje možda radilo o ukopima u grobovima obloženi-ma krovnim crijepom.

²⁷ Grobnicu je iskopao Č. Marković, koji je kao suradnik M. Grbića nastavio s istraživanjima risanskih mozaika, usp. P. Mijović, Podni mozaici u Crnoj Gori, Kulture Crne Gore, Titograd 1987, 98.

²⁸ A. Faber — M. Nikolanci, Škrip na otoku Braču, Prilozi Odjela za arheologiju Centra za povijesne znanosti Zagreb, 1995, br. 2, 20.

²⁹ Plin. N. h. III, 114; Risinon kod Ptolomeja II, 16; 3: Rizinon kolpos (Rizonički zaljev) isti, II, 16, 3; Rucinium kod Ravenata V, 13, O statusu Risna u rimsko doba opširno P. Mijović — M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd — Ulcinj, 1975, 36—38. M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 35—114.

pan reprezentativan antički objekt, po svoj prilici javne namjene,³⁰ uz bogato ukrašene detalje arhitekture a pretpostavlja se da ti nalazi pripadaju hramu. Izgradnju jednog javnog objekta potvrđuje i natpis,³¹ a i sam toponim tog predjela nazvan Carine ukazuje na položaj naselja sa posebnom tradicijom. Sav je teren isparceliran u prilično pravilnim česticama, koje se terasasto penju prema strmijoj padini Gradine i nestaju već na njezinom podnožju. Tragovi pravilne parcelacije su na zapadnoj strani Carine prekinuti dubokom jarugom vododerine Poljički potok, gdje možemo tražiti zapadnu liniju gradskog bedema.

Ne može se za sada zaključiti, da li je prvobitni gradinski prostor sezao samo do podnožja brda ili je već u početku obuhvaćao sav kasniji gradski prostor,³² no ipak se, s obzirom na neposrednu blizinu obale, pretpostavlja da je lokacija odabrana upravo iz interesa do obale i pomorskog prometa, pa treba pretpostaviti da je u gradinsku fortifikaciju bila uključena i luka.

Prostor s istočne strane rijeke Spile, gdje se grad razvija danas, pripadao je, po svoj prilici, u ranoantičko doba kompleksu nekropola i ostalim objektima predgrađa.³³ Tu se na lokalitetu Gorica (ili Garica) spominju nalazi glinenih urna sa prilozima stakla (lakrimariji) — očita potvrda ranoantičke nekropole. Podatak je potvrđen iskazom jednog od vlasnika zemljišta na Garici. Ova se nekropola vjerojatno protezala duž puta koji je od Gradine vodio prema istoku obuhvaćajući i grobove u neposrednoj blizini poznatog objekta s mozaicima.

Drugu, zapadnu nekropolu utvrđuje Evans³⁴ na prostoru izvan gradskih bedema, povezujući je, prema nalazima, sa stanovništvom iliroantičkog Risa. Po svoj prilici su ove nekropole pratile lokalne prometnice, ponajviše one koje su spajale Risan sa zaleđem;³⁵ jer do sada još nije pronađena trasa priobalne ceste koja bi spajala Risan s Epidaurum spram zapada i Scodrom spram istoka. U predrimsko doba je ova komunikacija održavana vjerojatno samo morskim putem, jer je prema terenskim istraživanjima glavna priobalna saobraćajnica na toj trasi u rimsko doba izbjegla priobalje Boke Kotorske, skrativši put trajektnom vezom na Rose, Grbalj i Budvu.³⁶

³⁰ P. Mijović, O nekim pitanjima naše paleogeneze i urbanogeneze, Kulture Crne Gore, Titograd 1987, 100; P. Mijović — M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, 38.

³¹ P. Mijović — M. Kovačević, o. c. 38.

³² P. Mijović, O nekim pitanjima naše paleogeneze i urbanogeneze, Kulture Crne Gore, Titograd 1987, 49.

³³ Prema izjavi Subotić Save, vlasnika zemljišta na Garici.

³⁴ A. Evans, o. c. 44, vidi M. Garašanin, o. c. 29.

³⁵ M. Parović-Pešikan, Rimski put Risinium-Salthua, Starinar n. s. knj. XXIII, Beograd, 1972, 68.

³⁶ P. Mijović — M. Kovačević, o. c., 130, navode doduše dvije pretpostavljene trase puteva kroz Risan, ali im do sada još nisu pronađene potvrde na terenu.

Antički Rhisinum ili Rhisinium³⁷ bi dakle ostao izvan te trase, što mu kao jakom pomorskom gradu nije bilo ni značajno. Dakako je važna njegova veza sa zaleđem dokazana trasom staroga puta, preko Grahova, koji vjerojatno vuče tradiciju još iz vremena ilirske države. Ovim je putem Risan kao plemenski centar povezan sa teritorijom Risonita, a ta se veza odražava još i u srednjem vijeku kao risansko-župansko područje. U prilog tradicije i kontinuiteta risanske regije ide i činjenica, da se njezine istočne međe održavaju od ilirskih vremena kao plemenske međe, kao administrativna granica Dalmacije, u vrijeme Teodosija kao garnica Zapadnog Rimskog Carstva, te kao regionalna međa kroz srednji vijek.³⁸ Ova je tradicija očito podržavana etničkim kontinuitetom u tom, iz geografskog gledišta prilično izoliranom prostoru našeg priobalja. Poduprta ovim okolnostima je pretpostavka o značenju risanskih fortifikacija, opjevanih u stihovima iz Lambezisa³⁹ još bliža realnosti, a novim bi arheološkim istraživanjima prvenstveno u Risnu, vjerujemo, uspjelo osvijetliti pokoji značajan detalj iz iliro-grčkih i kasnijih autohtonorimskih odnosa u našem priobalju.

Osvrnuli bismo se na kraju na jedno interesantno zapažanje P. Mijovića, koje se odnosi na izgradnju gradova Crnogorskog primorja. Posebno autor ističe, da se rimskoj planimetriji u Budvi, Kotoru, Risnu a pogotovo u Ulcinju nameće postojeće stanje urbanog tkiva, kao što je i na tlu Istre plan autohtone gradine zadržao kontinuitet preko rimskih do naših vremena.⁴⁰ Ova pojava u urbanom rasteru naselja potvrđuje u jednu ruku i moć tradicije autohtonih oblika života, koju nije potisnuo ni Rim, a ni kasniji osvajači koji su uz prekide vladali tim dijelom Jadranskog priobalja.

³⁷ O skraćanju puta trajektnom vezom usp. *M. Parović-Pešikan*, o.c. 68, koja komentira pretpostavke S. Mijuškovića i J. Martinovića; *P. Mijović*, Nekoliko opažanja o rekonstrukciji antičkih i kasnoantičkih puteva kroz Crnu Goru, *Kulture Crne Gore*, Titograd 1987, 126.

³⁸ O prometnim vezama Risna sa zaleđem u predrimsko i rimsko doba usp. *M. Parović-Pešikan*, Rimski put Risinum-Salhtua, *Starinar* n.s. knj. XXIII, Beograd 1972, 65. Isti autor spominje kontinuitet naseljenosti u pojedinim predjelima Risanskog zaleđa kroz srednji vijek uspoređujući toponim Riđane (Ridzon), o.c. 68. Kao analogiju navodimo toponim Lopci poviše Jurjeva (antička Lopsica) kod Senja.

³⁹ Usp. bilj. 25. Tekst tog natpisa odnosno stihova glasi:

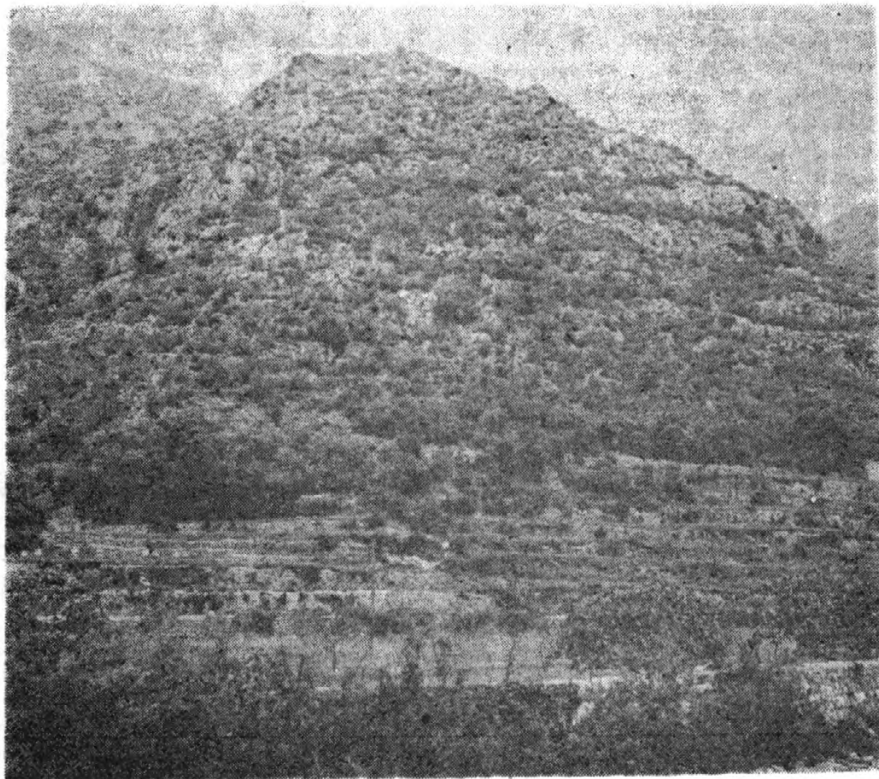
Moenia qui Risinni Aeacia qui collis arcem
Dalmatiae nostri, publice Lar populi,
Sancte Madaure domi et sancte hic...

Usp. CIL III, 258; VIII 2851. Ovi stihovi u prijevodu glase: »Ti koji nastanjuješ eačke zidove Rizinija, tvrđave u Dalmaciji sveopšti Laru našeg naroda, ti koji si poštovan kako u domovini tako i ovdje, Medaure... / prema *M. Garašanin*, *Moenia Aeacia*, *Starinar* XVII, 1966, Beograd 1967, 27.

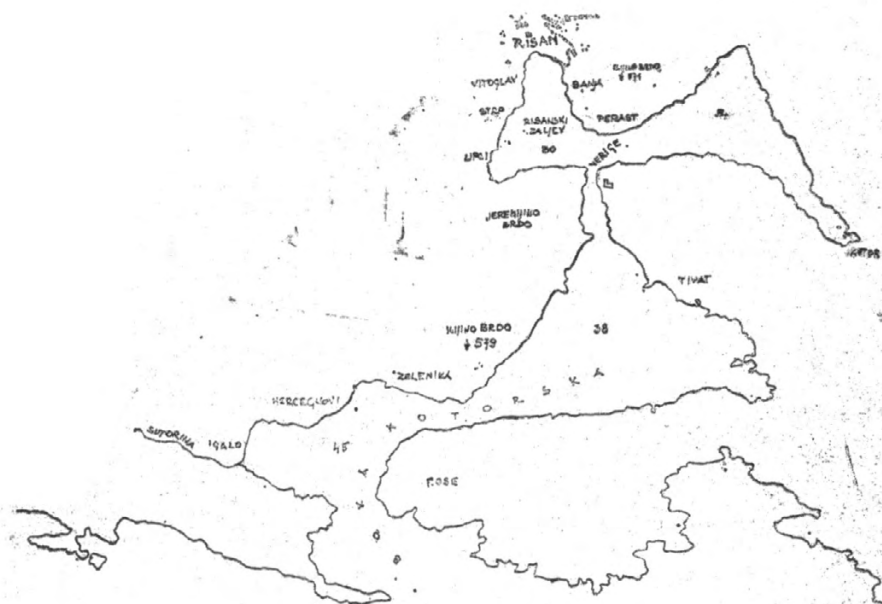
⁴⁰ *P. Mijović*, O nekim pitanjima naše poleogeneze i urbanogeneze, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd 1987, 53.

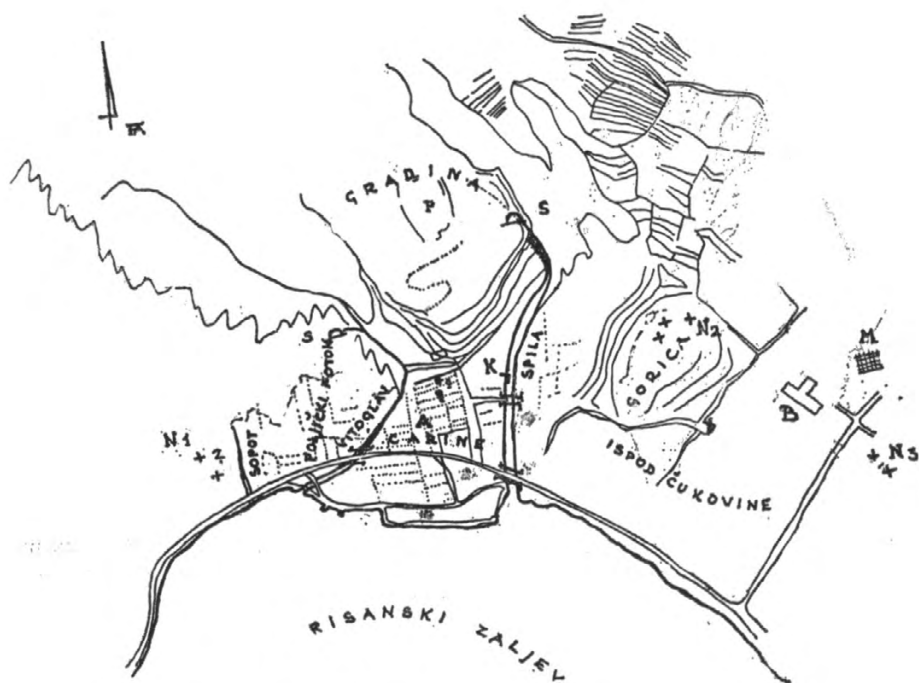
Sl. 1. — Pogled na Risan, istočni dio. Sasvim lijevo padine Gradine (A. Faber)

Sl. 2. — Gradina sa Carinom u podnožju. Danas obrađivane terase u ravnici ispod Gradine kriju temelje antičkih objekata dok se na terasastim padinama Gradine nalazila prehistorijska i grčka keramika te autohtoni ilirski novac. Na vrhu Gradine naziru se konture fortifikacija, usp. sl. 3 i 4. (A. Faber)

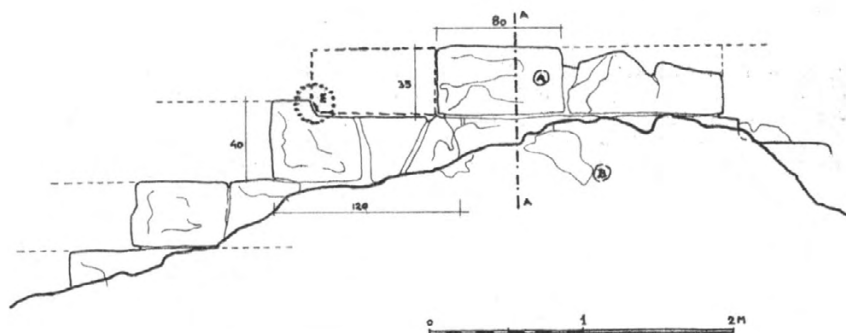
Sk. 1. — Karta zaljeva Boka Kotorske

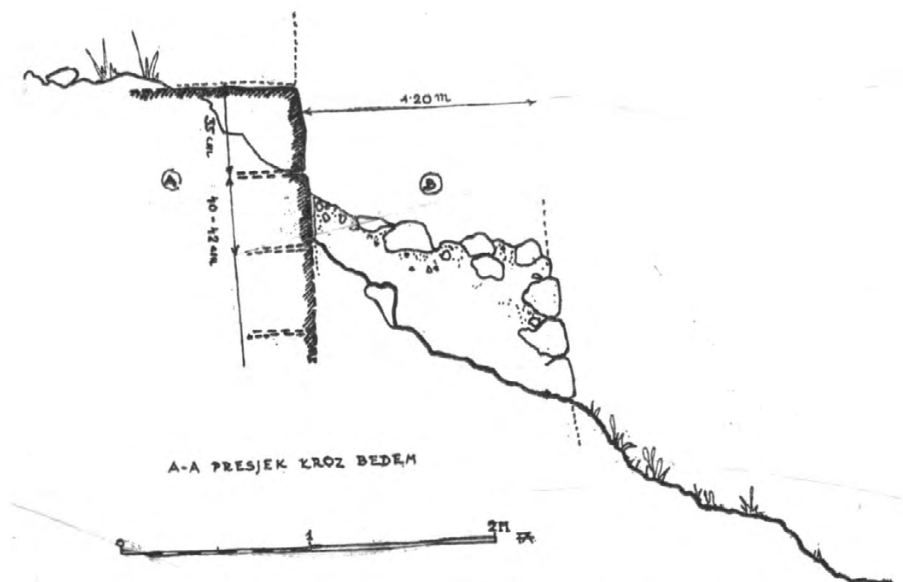
Sk. 2. — Topografska studija Risna prema avionskoj snimci: A — centar antičkog Rhisinijskog; P — prehistorijsko utvrđenje i ranoantička akropola; K — antička kula u koritu rijeke Spile; N₁ — pretpostavljena nekropola prema Evansu; N₂ — ranoantički grobovi na Garici; N₃ — grob sa sarkofagom kod kuće Bojanić; M — vila s mozaicima; B — zgrada bolnice; S — prirodne velike spilje. (A. Faber)

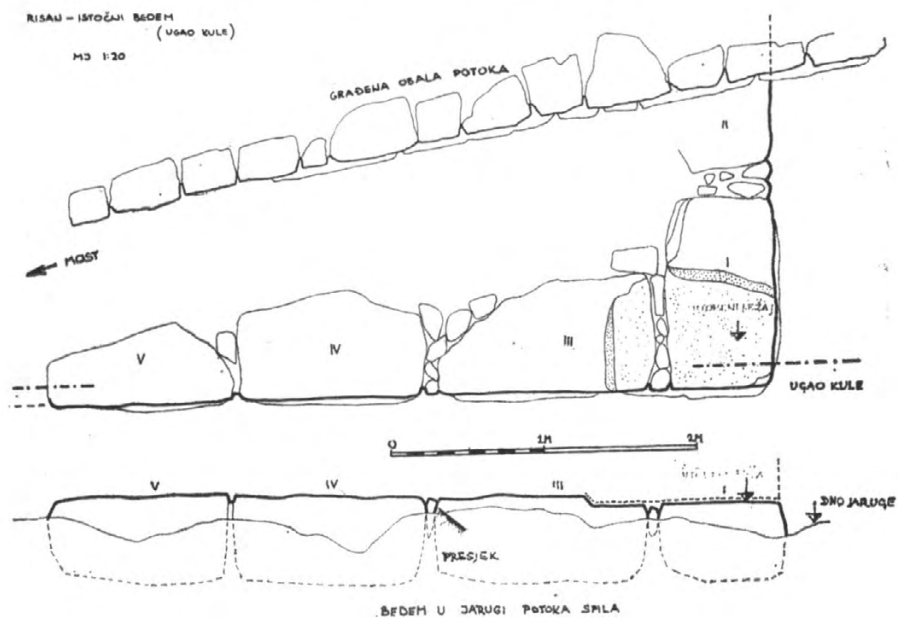
Sk. 3. — Prehistorijske, antičke i srednjovjekovne zidine na Gradini, prema Mijoviću i Kovačeviću. A — potez bedema u megalitskoj tehnici gradnje, usp. sk. 4 i 5.

Sk. 4. — Detalj ilirskog, odnosno ranoantičkog bedema na Gradini (A. Faber)

Sk. 5. — Presjek kroz ilirski odnosno ranoantički bedem na Gradini, uz dograđeno pojačanje bedema u vapnenoj žbuci, vjerojatno iz faze rimskog Rhisiniuma, u kasnoj antici. (A. Faber)

Sk. 6. — Tlocrt i presjek detalja u koritu rijeke Spile — donji bedemi na Carini (A. Faber)

Aleksandra Faber

CONTRIBUTIONS TO THE TOPOGRAPHICAL STUDY OF PREHISTORIC
AND ROMAN SETTLEMENT AT RISAN

Summary

At the apex of the bay of Boka Kotorska on the southeast coast of the Adriatic, Illyrian rulers built the mighty fort of Rison. It is mentioned in historical sources describing the dispute between the Illyrians and Romans in c. 228 BC when the Illyrian queen Teuta, after her defeat, withdrew behind the walls of Risan (Polyb. II, 11, 16). Most probably the fort was built on the foundations of an earlier trading centre of the autochthonous Illyrians who traded with Liburnian seamen. Their trading area extended from the northern Kvarner to Corfu and already by 500 BC it has been taken up by the Greeks who expanded their interests to the area and colonised the Adriatic islands. Contacts with developed countries brought to the inhabitants of Risan the benefits of Greek civilisation which is manifested in the city walls and in the whole concept of the settlement as well as in the minting of a Risan coinage.

The walls of Risan from the time of Illyrian rule (after 231 BC) surrounded an area between two natural boundaries: the river of Spila and the stream of Poljica. Towards the north the walls encompassed a raised acropolis on Glavica and towards the south the walls reached Carina at the sea's edge and included most probably part of the harbour. As early as 168 BC this settlement was placed under the protection of Rome and no doubt this is the reason for the walls remaining undamaged during the Roman period. They are mentioned in a Roman verse from Lambaesis as *moenia aeacia* (the inscription is dated to the second half of the second century AD).

The findings of earlier researches (A. Evans, M. Garašanin, P. Mijović, M. Kovačević, M. Parović, Pešikan and others), are supplemented by the author's planning of the early Roman walls, the study of the topography of the Roman settlement on the basis of aerial photographs, and various data from the cemetery, especially the find of a sarcophagus made of fired clay which could have belonged to the Hellenistic period. Roads from Risan connected the city with the interior of the Illyrian state whereas the communication with other coastal settlements was maintained by sea routes confirmed by historical sources which name Risan as a pirate nest. The continuity of the autochthonous inhabitants of the Risanite tribe during the Roman and mediaeval periods can be confirmed on the basis of the boundaries of its territory as well as by its very name which the settlement bears to this day.